

DOPLNĚK 5: NAMÍSTO STEJNOJMENNÉ KAPITOLY ZE SKRIPT

3.4 ANTROPONYMIE V LETECH 1786–2014

Hlavním rysem tohoto období je **oficiální dvoujmennost**, tj. závazná identifikace **každého jedince** (včetně žen a dětí) prostřednictvím **dvoučlenného oficiálního osobního jména**, jehož základní funkční členy tvoří **křestní jméno** a **příjmení** (NESČ). Funkci závazného příjmení převzala v roce 1786 dosavadní příjmi, viz dále Příjmení. Nové příjmení je pevně spojeno s konkrétní rodinou, dědí se, a pokud svým nositelům vyhovuje, dále se nemění.

Výzkum evidence osob po r. 1786 ukázal, že toto nařízení ještě dlouho nebylo striktně dodržováno. Např. na Telečsku používali písaři pro evidenci majitelů pozemků a gruntů nadále tři jména: křestní jméno – příjmení, tj. původní příjmi – jméno po chalupě (1807 *Pavel Tůma oder Holemka*). V dalším vývoji se však dvoučlenné jméno nakonec prosadilo. Příjmení vzniklo buď z příjmi (*Pospíchal/Prycl > Pospíchal*), nebo z jména po chalupě (*Šafář neb Pykal > Pykal*). Podrobněji viz H. Matěnová: *Vlastní jména majitelů gruntů v pozemkové knize obce Pavlov na panství telečském (1580–1850)*. Diplomová práce, FF MU 2003.

Křestní neboli rodná jména

Termín křestní jméno se původně užíval v křesťanských církvích, protože se jméno dávalo při křtu, ale zároveň byl užíván i pro jedince nekřtěné. V roce 1950, kdy v Československu začaly oficiálně fungovat jen matriky civilní, byl zaveden v lingvistice termín rodné jméno, tj. jméno zapsané po zrodu (je zapisováno do rodného listu). Ovšem úředním termínem v matričních a jiných veřejných listinách je dnes pouze **jméno** (NESČ). Po roce 1989 se v odborné literatuře užívá termínů obou (rodné jméno, křestní jméno). Vzhledem k tomu, že je náš výklad zaměřen na **vývoj antroponym, ponecháme termín křestní jméno do r. 1950 a poté začneme užívat termínu rodné jméno.**

Od r. 1786 jsou křestní jména v oficiální sféře až druhým rozlišovacím signálem (prvním je příjmení); ve 20. století podléhají dobové pravopisné kodifikaci (Knappová, 1989, 18).

Rodné jméno je jméno nedědičné, které se v českých zemích volí každému jedinci jako dodatečné jméno k zděděnému příjmení. Rodné jméno má úřední, oficiální charakter a spolu s příjmením vytváří dvoučlenné oficiální osobní jméno, které slouží k občanskoprávní identifikaci jednotlivce a které nemůže být libovolně měněno. Zápis jmen do matriky se řídí zákonem (podrobněji Knappová, 2010, 40–67, NESČ – Rodné jméno). **Dodnes platí, že do matriky lze zapsat pouze oficiální podobu jména, pravopisně kodifikovanou podle zásad**

českého nebo slovenského pravopisu. Není povoleno zapisovat jména zkomolená, zdrobnělá nebo domácká, nelze zapisovat osobě mužského pohlaví jméno ženské a opačně, jako jméno nemůže sloužit jméno neosobní (označení věcí, dnů apod.) nebo příjmení. V současné době lze narozenému dítěti zapsat do matriky jména dvě (*Jana Marie, Jiří Stanislav*), která ovšem nesmí být stejná (*Petr Petr*), přičemž se vylučuje i kombinace českého a cizího ekvivalentu téhož jména (*Jan John*). Současný matriční zákon umožňuje, aby si transsexuální osoby pro období léčby na přechodnou dobu zvolily obourodé jméno, např. *Saša, René, Nikola* (Knappová, 2008b, 122–125, NESČ). Uvedené pojmenovací zvyklosti se však postupně uvolňují.

Hlavní změny v repertoáru křestních jmen jsou vyvolávány změnami společenskými, a to především v oblasti národnostních poměrů a mezinárodních vztahů. Změny v repertoáru antroponym jsou uváděny podle Pleskalové (2011, 140–145) a Šmilauera (1974, 23–29).

Rozsáhlé období je členěno do kratších úseků:

V letech **1786–1840** trvá obliba barokních jmen, k nim se postupně přidávají jména domácí (*Jaroslav*) nebo jména podle jejich vzoru nově utvořená (nejčastěji obsahují druhý komponent *-slav* a *-mír*, např. *Liboslav, Pravoslav*). Volbou domácího jména se vlastenci hlásili k českému národu. Dospělí jedinci si zpočátku připojovali národní jméno ke svému křestnímu jménu (*Josef Liboslav Ziegler*), v další generaci se národní jména již vyskytovala jako jména první (*Božena Šafaříková*). Užívání národních jmen se dostávalo do rozporu s usnesením tridentského koncilu (1545–1563), který povoloval jen jména světecká, ale příliv nesvěteckých jmen se nedal zastavit. Proto bývala národní jména dodatečně spojována s některým jménem světeckým, a to tak, že byla považována za jeho český překlad (*Bohumil – sv. Theofil, Růžena – sv. Rozálie*). Někdy však byly překlady jen přibližné, nebo dokonce mylné (*Jaroslav – Verianus*, podle *ver* [jaro], ale komponent *Jar-* s lat. *ver* nesouvisí; všeslovanské *jarъ* 'silný, pevný, tvrdý'). Dalším řešením bylo připojení světeckého jména k prvnímu necírkevnímu, např. *Hostislav Jan*. Tuto možnost upřednostňovali katolíci, a jak běžná praxe ukazuje, mnozí ji využívají dodnes.

Mezi **nejčastěji užívaná jména** té doby patří *Josef, Jan, František, Václav, Antonín; Anna, Marie, Barbora, Kateřina, Františka*, přičemž obliba jména *Kateřina* postupně klesá (Šmilauer, 1950, 174–175). V židovských rodinách byla nadále upřednostňována jména hebrejská, ale ani tehdejší módní jména oblíbená v českých zemích (v následujícím seznamu jsou podtržena) nebyla ničím neobvyklým: např. *Abraham, Adam, Bernard, Daniel, David,*

Elias, Gabriel, Isaak, Joseph, Juda, Lazar, Marek, Moyses, Nathan, Phillip; Barbara, Ewa, Hanne, Sara, Rebeka, Judith, Rachel, Maria, Katarina, Cecilie, Johanna, Rosalie, Anna, Theresia, Elisabeth, Magdalena, Dorothea, Julia, Lea.

V období **1840–1900** sice oblība barokních jmen přetrvává, ale zároveň vzrůstá počet jmen národních, která už běžně vystupují samostatně, tj. bez spojení s některým z církevních jmen (světecké jméno *Václav*, nesvětecká jména *Jaroslav, Ladislav, Miroslav, Vladimír, Zdeněk*...). Nejoblíbenější jsou mužská jména *Josef, Jan, František, Václav, Antonín* a ženská *Marie, Františka, Josefka, Antonie, Teresie*, zatímco předtím hojně užívaná jména *Kateřina, Dorota, Barbora* v polovině 19. století ustupují.

V období **1901–1950** jsou (podle pražského adresáře z let 1937–1938) nejužívanějšími křestními jmény *Josef, František, Václav, Antonín, Karel; Marie, Anna, Božena, Františka, Josefa* (podle Šmilauera, 1974, 25–26).

V období 1950–2014 byl soudobý repertoár jmen v souladu se společenskými potřebami plynule doplňován. K dispozici jsou čtyři zdroje: a) ožívování jmen, která byla v 18. století, v době převahy barokních jmen, vnímána jako jména venkovská, protože v těchto regionech se tato tradiční jména dále udržovala (*Matěj, Jakub, Michal, Kateřina, Barbora, Lucie*), b) přehodnocování původních hypokoristik ve jména oficiální (*Radek, Magda, Tereza*), c) vytváření ženských protějšků ke jménům mužským a opačně (*Milana* k *Milan*), d) přejímání jmen z cizích jazyků (*Igor, Nataša, Patrik, Andrea, Iveta, Kevin, Sven*). Všechny způsoby obohacování repertoáru rodných jmen se uplatňují rovněž ve většině evropských jazyků a je nepochybné, že tento trend bude v budoucnu pokračovat. Přejímání cizích jmen je mnohdy provázeno zápornými reakcemi ze strany části široké veřejnosti. Tyto obavy však nejsou opodstatněné, neboť právě vývoj antroponym dosvědčuje, že česká jména nikdy nebyla zcela potlačena a poměr 30–35% jmen domácích (slovanských) x 70–65 % cizích (=přejatých) zůstává zachován dodnes. Jména vycházející z oblíby jsou postupně nahrazována jinými, přičemž jejich výběr **dodnes** ovlivňují dvě protichůdné tendence. Jedna, vedená módní vlnou, směřuje k využití nových jmen přejatých (*Kevin*), druhá hledá neotřelost a exkluzivitu ve jménech kdysi užívaných a dnes už skoro zapomenutých (*Anežka, Eliška, Šimon, Jáchym, Jonáš*). Výsledkem je bohatý a vyvážený repertoár rodných jmen, v němž jsou jednou třetinou zastoupena jména domácí.

Nejoblíbenější mužská jména v letech 1980–1983 byla 1. *Jan*, 2. *Petr*, 3. *Martin*, 4. *Tomáš*, 5. *Jiří*, 6. *Michal*, 7. *Pavel*, 8. *Lukáš*, 9. *David*, 10. *Miroslav*, ve stejné době byla z ženských jmen nejvíce oblíbená 1. *Jana*, 2. *Lucie*, 3. *Petra*, 4. *Lenka*, 5. *Kateřina*, 6. *Martina*, 7. *Veronika*, 8. *Eva*, 9. *Hana*, 10. *Michaela* (podle Knappové, 1989, 168, 173).

Ve smíšených manželstvích se v druhé polovině 20. století začala objevovat tendence dávat dítěti jméno podle cizího rodiče a tím demonstrovat jinou národnost otce dítěte, a to zvláště v rodinách, kde otec dítěte má národnost neslovanskou (např. otec Angličan – dítě *Lesley*, otec Arab – dítě *Raffa*). Ukázalo se, že zejména ve vnitrozemí českého prostředí se cizí partner cítí poněkud izolován, a proto volí pro své dítě jméno typické pro oblast, z níž pochází. (Podrobněji o výběru jmen pro narozené děti příslušníků výše uvedených menšin pojednává Knappová, 1989, 104–121.) Po roce 1989 nastává příliv cizinců z různých zemí, blízkých i vzdálených, a ti obohacují repertoár rodných jmen ČR o jména ze svých rodných jazyků, např. anglická jména *Brandon*, *Dean*, francouzské *Benoit*, malajské *Tanita*.

Současný repertoár rodných jmen je mnohem rozmanitější, než tomu bylo dříve, protože se výrazně obohacuje o nejrůznější jména cizí (albánská, anglická, francouzská, indická, španělská, turecká, malajská, africká a další), jež upřednostňují především rodiče ze smíšených manželství. Lze tedy konstatovat, že další vývoj rodných jmen v českých zemích směřuje k větší pestrosti repertoáru. Navzdory této skutečnosti však zůstává jádro repertoáru rodných jmen stabilní. Jak ukázala M. Knappová (1989, 177–184) na rodných jménech pražských, udržují si některá jména své postavení v první patnáctce už 70 let (od 1909 do 1978). Jsou to *Josef*, *Jaroslav*, *Jiří*, *Jan*, *Václav*, *Jana* (1909 *Johana*).

Situaci po roce 1989 se věnuje v řadě publikací **M. Knappová** (např. 1995, 2008b, 2010, NESČ), nejvýznamnější znalkyně současné antroponymie ČR a po dlouhou dobu jediná soudní znalkyně v oblasti vlastních jmen osobních. Znalecká činnost se týká především ověřování podob jmen a příjmení z hlediska zákonných ustanovení usměrňujících zápis rodných jmen a příjmení do matrik a širě do veřejných listin a osobních dokladů. Svými bohatými zkušenostmi a znalostmi přispěla a dodnes přispívá jak teoreticky, tak prakticky (soustavným školením matrikářů a vydáváním znaleckých posudků) k úspěšnému zařazování cizích jmen do systému rodných jmen a příjmení v ČR. Jako matriční příručka je užívána její publikace *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* (Knappová, 2010), obsahující přibližně 14 000

jmen jazykově ověřených pro matriční zápis. – V roce 2008 získal soudní znalectví v oboru osobní jména ještě Ústav pro jazyk český AV ČR, v.v.i.

K lednu 2012 patřila mezi dvacet nejčtenějších následující jména (jsou uspořádána podle četnosti, citováno podle Pleskalové, 2011, 145): 1. *Jiří*, 2. *Jan*, 3. *Petr*, 4. *Josef*, 5. *Pavel*, 6. *Jaroslav*, 7. *Martin*, 8. *Tomáš*, 9. *Miroslav*, 10. *František*, 11. *Zdeněk*, 12. *Václav*, 13. *Michal*, 14. *Milan*, 15. *Karel*, 16. *Lukáš*, 17. *Vladimír*, 18. *Ladislav*, 19. *Roman*, 20. *Ondřej*.

1. *Marie*, 2. *Jana*, 3. *Eva*, 4. *Hana*, 5. *Anna*, 6. *Lenka*, 7. *Věra*, 8. *Kateřina*, 9. *Alena*, 10. *Petra*, 11. *Jaroslava*, 12. *Veronika*, 13. *Martina*, 14. *Ludmila*, 15. *Helena*, 16. *Jitka*, 17. *Michaela*, 18. *Zdeňka*, 19. *Ivana*, 20. *Jarmila*.

Aktuální četnost uváděly webové stránky www.kdejsme.cz. (*KdeJsme*. Dostupné z: <<http://www.kdejsme.cz>>), dnes se rodným jménům věnují např. webové stránky www.nasejmena.cz.

Výběr rodných jmen ovlivňovaly v letech 1786–2014 stejné motivační podněty jako v dřívějších dobách (podrobněji viz Pleskalová, 2011) a je třeba znovu připomenout, že jde o motivy celoevropské.

1. Rodinné zvyklosti: Do poloviny 20. století dominuje volba jmen po rodičích, kmotrech a ostatních příbuzných. Až v druhé polovině 20. století ztrácí rodinné zvyklosti při výběru jmen poněkud na významu, ale volba jména po otci se pevně drží dodnes (matky nepožadují pro dítě jméno po sobě, raději upřednostňují jména, která se jim líbí). Ještě dnes existují rodiny, kde se tradičně dědí jméno z otce na syna po několik generací. – Rodinné tradice jsou běžné nejen v řadě evropských, ale i mimoevropských jazycích a náboženstvích. V ČR se tento motiv uplatňuje zhruba ve třetině případů volby jmen, a jak ukazují současné výzkumy, tendence pojmenovat dítě po otci je i dnes velmi silná. Jak bylo naznačeno výše, na dodržování rodinných tradic se velice dbá ve smíšených manželstvích.

2. Dobová společenská obliba zahrnuje a) oživování jmen oblíbených v dřívějších dobách (*Matyáš*, *Barbora*, nově např. *Mikuláš*); b) volbu jmen oblíbených (módních) i v jiných zemích (např. v 80. letech 20. století *Marek*, rozšířený jak v Evropě, Austrálii, severní Americe, tak v ČR); c) výběr jmen podle populárních osobností z domácí i mezinárodní kultury, politiky, sportu apod; d) volbu jména podle postav z literární, filmové, televizní, hudební apod. produkce, např. zájem o jméno *Angelika* vyvolal seriál italsko-francouzských filmů o Angelice. Tento motiv se však uplatňuje častěji u jmen ženských než mužských.

Volbu jména výrazně ovlivňuje sociální postavení a vzdělání rodičů. Rodiče s vyšší úrovní vzdělání (a tomu odpovídajícím postavením) volí pro své děti jména tradiční, která jsou známa z historie a z literatury. Často také ožívají jména zastaralá (*Kordula, Zdislava, Melichar, Hanuš*). Renesanci znovu zažívají *František, Antonín, Josef, Antonie, Josefa*. Naproti tomu rodiče s nižším vzděláním, základním či nedokončeným, preferují jména nápadná, cizí, neobvyklá, pravopisně komplikovaná a jinak exkluzivní, volí jména podle postav z oblíbených televizních seriálů apod., např. *Esmeralda, Pandora* (podle Knappové, 2008b,127).

3. Individuální podněty se uplatňují v menší míře a jsou rozmanité povahy. Např. dcera dostane jméno *Markéta*, protože se rodiče poznali na den sv. Markéty nebo jedinou pohnutkou je fakt, že se rodičům prostě jméno líbí. Jména se také volí podle oblíbených přátel a dalších lidí, kteří mají pro rodiče nějaký zvláštní význam.

4. Náboženské vlivy byly ještě v 19. století velmi silné, od té doby slábnou, ale u věřících mají svou váhu dodnes. Např. u křesťanů nadále trvá víra ve světecká jména.

Vyznavači či ctitelé židovství zavádějí jména jako *Joshua, Sharon, Abigail*. Významný náboženský vliv se uplatňuje ve smíšených manželstvích, v nichž je otec muslimem. V takovém případě je volba muslimského jména pro dítě obvyklá a téměř závazná. Obdobně se děje v případě, že otec pochází z některého afrického státu a prosazuje volbu podle tamějších domorodých tradic (např. *Mongo*, nigerijské mužské jméno z kmene Igbo). Méně se uplatňují vlivy budhistické, taoistické atd.

5. Jazykové a národnostní vlivy se výrazněji projevovaly jednak trvale v jazykově smíšených obcích (*Václav – Vencl*), jednak v době národního ohrožení. V národním obrození demonstrovali vlastenci svou příslušnost k českému národu výběrem jmen slovanských (*Jaroslav, Božena, Bohumil, Ludmila, Ladislav, Miloslav...*), důležitou roli přitom sehráli křtící kněží – národní buditelé, kteří rodičům tato jména doporučovali. V době německé okupace byla dětem často dávána jména domácí nebo jména symbolická (*Renata* [znovuzrozená], *Viktorie* [vítězství]), po druhé světové válce byla na krátký čas v oblibě jména slovanská, zejména ruská a v souladu s poválečnými poměry byl zaznamenán výrazný ústup jmen německých. Ta jsou v ČR dodnes ve výrazné menšině.

Také v dnešní době někteří rodiče demonstrují příslušnost k českému národu a jazyku, a to volbou jmen domácích (*Jaroslav*) nebo jmen v českých zemích vžitých a obecně

považovaných za „typicky česká“ (*Jan, Marie, Anna*). Jiní rodiče zase prosazují „mezinárodnost jména“, často preferují i cizí pravopis. Ve smíšených manželstvích má při výběru jména obvykle přednost ten z rodičů, kdo je cizinec, a ten volí jméno typické pro zemi, odkud pochází.

6. Místní zvyklosti: Od druhé poloviny 20. století dochází k postupnému stírání rozdílů mezi venkovem a městem a specifiky jednotlivých regionů. Proto tento motivační podnět ustupuje do pozadí (např. ještě v 19. století bylo v okolí Uherského Hradiště velmi časté jméno *Filoména*).

Hypokoristika

Hypokoristika plynule navazuje na předchozí období. O tom, že hraje v neoficiálním prostředí důležitou roli, svědčí především nářeční publikace nebo realistické romány a povídky věrně popisující život ve městech i na venkově. Ve 20. století už byla hypokoristika systematicky zkoumána a dnes k tomuto tématu existuje bohatá literatura (viz Pastyřík, 2003, 2012/2013).

Hypokoristika v období 1786–1900

Mnohá hypokoristika měla navíc ještě funkci sociálně zařazující, neboť v té době sloužily některé formanty k tvoření městských, jiné k tvoření venkovských hypokoristik (viz V. Pittnerová, ale i další autoři). Typickými sufixy derivujícími pouze městská hypokoristika byly *-inek, -ynek* (*Nácínek, Poldýnek*), *-inka, -ynka* (*Barčinka, Netynka*), *-yčka, -ička* (*Pepička, Otyčka*), od 30. let 19. stol. též *-i, -y* (*Lény, Pepi, Poldi*). Na venkově převládají hypokoristické formanty *-ča* (*Manča, Barča, Tonča*), *-da* (*Tonda, Cyrda*), *-ena, -enka* (*Kačena, Madlenka*), *-ina* (*Pepina*); *-e* (*Anče, Málče* (< *Amálka*)).

Období 1900–2014

Z té doby už pochází bohatý materiál městských i venkovských hypokoristik. **V první polovině 20. století** jsou časté následující sufixy:

1. Tradičně nejpočetnější jsou jména s k-ovými sufixy, např. *-ek* (*Francek, Lojzek*), pro ženská i mužská *-ka* (*Božka, Cilka, Fánka, Jarka, Sefka* < *Josefka*). Hypokoristické formace tvořené rozšířenými sufixy byly vyhrazeny především pro malé děti (*Mařenka, Faninka, Ferdáček*), dále *-ík* (*Frantík, Lojzík, Pepík*) atd.

2. Poměrně častý je formant *-a*, odvozuje mužská i ženská hypokoristika (*Boža, Honza, Mařa, Franta, Lojza, Blaža* < *Blažena, Ferda, Eda, Fana, Jura, Lad'a/Lád'a*).
3. Méně užívané, charakteristické zejména pro venkov jsou sufixy š-ové: *-š* (*Antoš, Fabiš*), *-uša* (*Fanuša, Babuša* < *Barbora, Maruša*), *-yš* (*Floryš, Ferdyš*), více užívaný je sufix *-ouš* (*Bohouš*).
4. Průměrně zastoupené sufixy: *-an* (*Peťan*), *-in* (*Edin, Lojzin*), *-ena* (*Mařena, Kačena*), *-ina* (*Málima* < *Amálie, Pepina*), *-da* (*Tonda, Fanda*), *-ys* (*Matys*), *-ča* (*Kača*), ale některá konkrétní jména s těmito sufixy jsou rozšířená po celém území ČR, např. *Tonda, Fanda*.

Během 20. století se rozdíl mezi městskými a venkovskými hypokoristiky postupně stírá. Základní repertoár hypokoristických slovtvorných prostředků je představen v kapitole 2. Základní otázky onomastické teorie a terminologie – hypokoristikum. Produktivita některých sufixů se v průběhu vývoje mění. Např. sufix *-ča* se v 19. a v první polovině 20. století užíval při tvoření hypokoristik především na venkově (*Manča, Káča, Anča*), ke konci 20. století se objevuje u mladé generace jako častý prostředek rozšířený po celém území ČR (*Evča, Simča, Renča*) a na začátku 21. století dokonce patří k nejvíce užívaným. V současné době zaznamenáváme prosazování sufixů *s-ových*, např. *Vendys, Mates, Peťas, Marťas, Rad'as, Ond'as* < *Ondřej, Novas* < *Novák, Mirus, Leonis*.

Změny produktivity jednotlivých hypokoristických formantů představují nepřetržitý proces, podmíněný společenskými potřebami, momentální oblibou, módou a dalšími mimojazykovými faktory. Pro hypokoristika je typická široká škála expresivity – od meliorati až po pejorativa. Konkrétní expresivní náboj závisí na konkrétních uživatelích a prostředí, kde se hypokoristikum užívá. Pejorativum může za určitých okolností získat kladné citové zabarvení a opačně. Vnímání expresivity je individuální, např. malé děti mohou vnímat negativně i své neutrální rodné jméno, protože bývají oslovovány většinou nějakým kladně zabarveným hypokoristikem. Např. čtyřletého Tobiáše oslovuje celá rodina výhradně *Tobiášku, Tobičku, Tobíku, Tobi*, ale pokud zlobí, tak na něho rodiče zakřičí: „*Tobiáši!*“

Příjmení

Příjmení je dědičné jméno rodiny, které slouží v ČR k občansko-právní identifikaci jednotlivce a které nemůže být měněno libovolně, nýbrž pouze podle příslušného zákona.

Příjmení se vyvinula se z příjmí, s nimi mají společné pojmenovací motivy a postupy, podobně jako příjmí jsou také příjmení od původu česká nebo cizí. Byla zavedena patentem

Josefa II. z 1. 11. 1786, jímž bylo nařízeno obyvatelům dědičných zemí přijmout stálá příjmení. Židovskému obyvatelstvu dědičných zemí byla uložena stejná povinnost patentem z 23. 6. 1787 s platností od 1. 1. 1788. Tímto krokem byla zahájena etapa oficiální dvoujmennosti. V praxi to obvykle znamenalo, že jedno z příjmí otce bylo zvoleno za příjmení. Ovšem příjmení doplňované jménem po chalupě ještě dlouho přežívalo, viz výše. Zdá se však, že jak o volbě příjmení z několika příjmí v rodině existujících, tak o jeho konkrétní podobě rozhodovali spíše příslušní úředníci než členové rodiny, a zvláště v těch případech, kdy úředníci neznali česky, byla za příjmení volena jména zkomolená (*Prochazska*) nebo různé nevhodné expresivní přezdívky (*Smrad'och, Prase, Guláš, Prda, Sprostý, Ejhledévka...*).

Úřady si byly těchto nedostatků vědomy, a proto umožňovaly změny příjmení. Zákonná možnost měnit ze závažných důvodů příjmení vychází z Dekretu dvorské kanceláře z roku 1826, který byl nahrazen v roce 1936 osnovou zákona, „v níž se povolovala změna příjmení hanlivých, urážlivých, mravně závadných, komických, zostuzených nebo neznějících česko-slovensky“. Nově řeší tyto případy zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení, ve znění zákona č. 165/2004 Sb. a pozdějších předpisů, který umožňuje změnu příjmení, je-li pro to vážný důvod. Žádosti o změnu příjmení se podávají na příslušných matričních úřadech v místě bydliště a tyto instituce o změně rozhodují (podrobněji Knappová, 2008a, 177, nově NESČ).

Důvody vedoucí k žádosti o změnu jména: 1) Negativní expresivní zabarvení jména, viz výše. 2. Cizí charakter jména; po r. 1945 měnilo mnoho Čechů svá německá příjmení za česká (*Prager* za *Pražský*), žádosti o počeštění jména (netýká se však příjmení francouzského nebo italského původu, např. *Donné, Šalé*), popř. o zjednodušení jeho grafické podoby (*Wojcek* na *Vojcek*) se objevují průběžně. Tyto žádosti jsou motivovány také délkou příjmení, např. *Hartmannsgruber*.

3. Žádosti o změnu českého příjmení na cizí jsou opodstatněné tehdy, jestliže je občan ČR dlouhodobě v cizině a jeho příjmení mu při komunikaci působí potíže (např. svými diakritiky – *Vondráček*) a on je chce cizímu prostředí pravopisně přizpůsobit (*Wondratschek*). Pokud je ovšem jediným důvodem ke změně příjmení touha, aby jméno „vypadalo cize“, nemusí příslušné úřady vyhovět.

Jako příjmení nemohou sloužit různé shluky hlásek (*XYZ*), číslice (*Petr 8., Martin II.*), nebo různé neumělé úpravy jmen vytvořené za účelem, aby působily cize (*Baudyš na Baudysen*).

Šlechtická příjmení zanikla v roce 1918, kdy došlo v Československu ke zrušení šlechtictví, a to zákonem č. 61/1918 z 10. prosince 1918. Od té doby nemohli šlechtici užívat označení jako hrabě, baron apod. Předložka z signalizující šlechtictví (*Emanuel z Lešehradu, Jiří z Hustiřan*) byla z pojmenování občana ČR odstraněna a jako jeho nové příjmení sloužil nominativ příslušného toponyma (*Emanuel Lešehrad*) nebo od něho utvořené adjektivum (*Jiří Hustiřanský*). Podrobněji viz Knappová (2008a, 188–192).

V ČR jsou vedle českých příjmení hojná též **příjmení německého původu**. Mnohá z nich prošla jistým stupněm počestění, zejména pravopisným nebo v rovině hláskosloví (*Bajer* namísto *Bayer*, *Miller* místo *Müller*). Po odsunu Němců v roce 1945 sice těchto příjmení ubylo, ale mnohá z nich zůstala uchována v příjmeních českých občanů: mezi nejčastější dnes patří (pro ilustraci uvádíme jen jednu z jejich podob): *Šmíd, Šulc, Fišer, Müller, Kraus, Neumann, Hofmann, Švarc, Volf, Richter, Bauer, Majer, Langer, Vágner, Böhm, Šubrt, Fuchs, Bayer, Kunc, Schneider* (podle Beneše, 1, 1998, 366–357).

Česká příjmení

Pravopisná podoba

Pravopisná podoba příjmení užívaných v ČR je dána rodinnou tradicí, **nepodléhá** – na rozdíl od jmen rodných – dobovým pravopisným pravidlům (*Shejbal, Schejbal, Procháska*). Také při jejich výslovnosti jsou respektovány zvyklosti rodiny (*Viewegh* s výslovností [Vívék], gen. [Vívega], *Schuster*, gen. *Schustra* nebo *Schustera*). Pravopisná podoba příjmení přechází z generace na generaci a je jakýmsi znakem příslušnosti k jedné a téže rodině. Vzhledem k tomu, že ustalování příjmení užívaných v české národní společnosti byl dlouhodobý proces, uchovávají mnohá příjmení ve své grafické podobě jak starší stadia českého pravopisu, tak hláskosloví: např. *Zyka* < *Zikmund* (jde o pozůstatek tzv. bratrského pravopisu), *Auředník* (starší zápis *ou*), *Sirový*, *Geřabek* (tj. Jeřábek s *j* zapisovaným jako *g*), starobylé *w* obsahují *Nowák, Weselý*, spřežky zase příjmení *Liszka, Tomaszek, Czekaj*. Dodejme, že se některá příjmení vyskytují v pěti i více pravopisných podobách: *Procházka, Prochazka, Procháska, Procházska, Prochácka*.

Z týchž důvodů zachovala mnohá příjmení různá **stadia hláskového vývoje**: Např. jména *Ouředník, Outrata* dokládají změnu náslovného *ú* > *ou*, jména *Sejkora, Motejl, Smejkal, Kejval, Slabej, Chudej* zase změnu *ý* > *ej*, příjmení *Kožušník, Břuchatý* dosvědčují neprovedení přehlásky *'u* > *i*, *Krajčik* zase neprovedení změny *aj* > *ej*. Protetické hlásky *h* a *v* obsahují jména *Hadamík, Huličný, Vobruba, Vorel, Pětivoký, Voplakal*, hiátové *h* jméno *Danihel* atd. Nářeční změny najdeme např. v příjmeních *Stréček, Lóčka*.

Původní podoba příjmení byla v průběhu doby různými úředníky, zvláště německými, rozmanitě zkomolena. Např. rodinné jméno J. Dobrovského znělo původně *Doubravský*, tj. 'z doubravy', ale maďarský farář, který ho křtil (J. Dobrovský se narodil 1753 v Ďarmotech u Rábu), jménu nerozuměl, a proto je napsal nesprávně v podobě *Dobrovský*.

Je třeba mít na mysli, že prvotní oficiální zápis příjmení se udál v období habsburské monarchie, kdy v administrativě působili převážně němečtí úředníci. K proměnám pravopisných podob příjmení docházelo i později, při prepisování jmen z jedné matriky do druhé, při prepisech úředních dokladů a výpisech z nich. Velký vliv na výsledek měla jazyková a písarská úroveň těch, kteří tyto úkony zajišťovali. Tak se většina přejatých příjmení po čase začlenila do českého jazykového systému natolik, že prošla i jistým stupněm počeštění, zejména pravopisného, obvykle ve shodě se spisovnou nebo nářeční výslovností v němčině: *Schwarz – Švarc, Švorc*.

Upozornění: Existence německého příjmení v české rodině ještě **neznamená**, že **měli předkové této rodiny německou národnost**. V dobách oficiálního ustalování příjmení, v 18. stol., byla úřední řeč němčina, německá byla často i vrchnost duchovní a světská (pokud nebyla jiné cizí národnosti) a přirozeně i úřednictvo. Bylo tedy zcela běžné nejen to, že čeští poddaní byli zapisováni německým pravopisem, ale i to, že česká příjmení deapelativní byla překládána do němčiny. Např. v českém urbáři byli čeští poddaní zapsáni jako *Pekař, Kovář, Černý*, v jeho německém pokračování pak titíž lidé jako *Bäcker, Schmied, Schwarz*. Z uvedeného vyplývá, že **pravopisná podoba příjmení sice nepodléhá dobové pravopisné kodifikaci a dědí se z generace na generaci, ale v mnoha případech už neuchovává původní výchozí podobu**. Není jí tedy třeba za všech okolností udržovat. Není to nutné zvláště v případě, kdy grafická podoba příjmení činí svému nositeli trvalé potíže společenského rázu tím, že občan musí neustále objasňovat, jak se vlastně píše (píšu se německy *Schmied*, česky *Šmíd* apod.). Připomeňme, že každý občan může požádat o pravopisnou či jinou změnu svého příjmení. Týká se to také případů, kdy se pravopis příjmení odchyluje od obvyklé podoby jeho apelativního protějšku (*Sirovátka/Syrovátka*), nebo je v rozporu s českou výslovností (*Nemec* místo Němec, *Katzer* místo Kačer).

Ženská příjmení se tvoří přechylováním od příjmení mužských (*Novák – Nováková, Černý – Černá*); o přechylování a pravidlech jeho užívání zasvěceně informuje Knappová (2008a) a

NESČ. V dnešní době se dostává do popředí otázka ženských příjmení a jejich přechýlené či nepřechýlené podoby. Existují argumenty pro obě polemizující strany, ale toto téma přesahuje rámec naší přednášky.

V neoficiální sféře se užívaly a dodnes místy užívají podoby odvozené od jména manžela utvořené přechylovacími sufixy *-ka* (*Novačka*), *-ice* (*Karnetka*, *Karnetčice* – *Karnet*), *-ena* (*Marčena* – *Marek*) a *-ula* (*Janečkula* – *Janečka*); podrobněji viz Pleskalová (2011, 162). Stejně utvořená dnešní familiární označení známých osobností (*Bohdalka*) jsou v české onomastice vnímána jako hypokoristika (viz studie J. Davida).

V dnešní době spravuje evidenci obyvatel Ministerstvo vnitra ČR. Jeho webové stránky (*Četnost jmen a příjmení*. Dostupné z: <<http://www.mvcr.cz/clanek/cetnost-jmen-a-prijmeni-722752.aspx>>) představovaly aktuální repertoár příjmení všech osob žijících v České republice, a to jak českých občanů, tak cizinců. S oporou o tyto stránky uvádíme přehled deseti nejčtetnějších mužských a ženských příjmení (podle statistiky ministerstva vnitra ČR k lednu 2012).

1. *Novák*, 2. *Svoboda*, 3. *Novotný*, 4. *Dvořák*, 5. *Černý*, 6. *Procházka*, 7. *Kučera*, 8. *Veselý*, 9. *Horák*, 10. *Němec*. 1. *Nováková*, 2. *Svobodová*, 3. *Novotná*, 4. *Dvořáková*, 5. *Černá*, 6. *Procházková*, 7. *Kučerová*, 8. *Veselá*, 9. *Horáková*, 10. *Němcová*.

Příjmením se dnes věnují webové stránky www.nasejmena.cz.

Hlavní typy současných českých příjmení jsou uvedeny v kapitole 2. Základní otázky onomastické teorie a terminologie – Příjmení.

Jména po chalupě

Před rokem 1786 to byla neoficiální, nezávazná jména, z nichž některá se po roce 1786 stala závazným a oficiálním příjmením, ostatní jména po chalupě zůstala na venkově jako důležitý prostředek k rozlišení obyvatel v rámci jedné obce. Důležitou roli hrála zejména v případech, kdy mělo několik majitelů usedlostí stejné příjmení. Např. bohatý materiál jmen po chalupě ze Stašska k roku 1837 uvádí Stach (1970).

Přezdívky

Také v dnešní době hrají přezdívky důležitou roli, a to v neoficiálním prostředí. Jejich tvoření představuje spontánní, nepřetržitý proces, který přináší důležité svědectví o specifikách

antroponymické slovtvorby. Po celé zkoumané období oficiální dvoujmennosti doplňoval a dodnes průběžně doplňuje soudobou antroponymii.

Hlavní typy současných přezdívek jsou uvedeny v kapitole 2. Základní otázky onomastické teorie a terminologie – Přezdívky.

LITERATURA

BENEŠ, J. *O českých příjmeních*, 1962; BENEŠ, J. *Německá příjmení u Čechů*, 1, 2, 1998; ENC. SLOVNÍK ČEŠTINY: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002; nově NESČ; KNAPPOVÁ, M. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, 1989; KNAPPOVÁ, M. Proměny českého systému rodných jmen. *Acta onomastica*, 36, 1995, 105–109; KNAPPOVÁ, M. Přezdívky v proměnách staletí. *Acta onomastica*, 40, 1999, 82–88; KNAPPOVÁ, M. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*, 1. a 2. vyd., 2002, 2008a; KNAPPOVÁ, M. Rodná jména v Česku v 21. století. In: M. Čornejová – P. Kosek (eds.), *Jazyk a jeho proměny*, 2008b, 121–132; KNAPPOVÁ, M. *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* 5. aktualizované a rozšířené vyd., 2010; PASTYŘÍK, S. *Studie o současných hypokoristických podobách rodných jmen v češtině*, 2003; Týž: *Šílená rodná jména a rodičovská pomsta?* *Češtinář*, 23, 2012/2013, 109–115; PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2. přepracované a rozšířené vyd., 2001; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; STACH, J. Jména „po chalupě“ na Stašsku k r. 1837. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 11, 1970, 638–658; ŠMILAUER, V. Křestní jména v Sobotce 1780–1848, *Časopis pro moderní filologii*, 33, 1950, č. 4, 174–175; ŠMILAUER, V. Úvodem. In: F. Kopečný, *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29.

